

ԾԱՆՈԹԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ ԱՆԵՎՈՐ

(Տես Պր. Ա. էջ 92) :

ԳԼՈՒԽ Բ.

Քաղաքական անցք:

Սակայն քաղաքական անցք հակադրաբար կը յառաջեին. սահմանադրական ժողովքն զոր աւելի ևս եղծիլ ժողովք կուէր արժան է, որովհետեւ իր մի չկարգադրելէն զատ այլ և ամենայն ինչ աւելի աւարտել էր, շատ անկարգութեանց ներքին ժողովք իրմէ ետեւ եկող Սրենյու-գրական ժողովոյն. (Թագաւորական գահն ու Աստուծոյ սեղանն քայքայած, Թագաւորն իւր անձեռնամերձ ազատութենէն զրկուած որ մինչև այն ատեն իւր միակ ապահովութիւնն եղած էր, և արեւմտեան գաւառներն կատարեալ ապրտամբութեան միջակի մէջ անկած):

Այլ միանգամ մղում տրուած էր, և ինքնասաց նորոգողք քաղաքական կարգաց պիտի ետ չը գառնային մինչև որ բոլոր շարեաց ասպարեզն չհաստեղեն լինցնէին, զոր անսանձ հպարտութիւնն նոցա առջև բացած էր՝ ժողովորդեան օգտի սուս անուամբն պատրուակեալ՝ որ այն առեւելի ճոճով հայրենասիրութիւն և ազատասիրութիւն կը կոչուէր: Արդէն Թագաւորազուն իշխանք օտար երկիրներ գաղթած էին, և բազումք յաղեռակահնաց ալ նոցա ետեւէն գնացած էին, առջիններուն ստացուածքն սերունդեան գրաւուեցան. իսկ վերջիններուն ալ հրաման գնաց որ յունուտարի 1էն (1792) յառաջ Փրանկիա գառնան, ապա թէ ոչ այս Ժամանակակէտս անցնելուն՝ մահուան վճիռ տրուածն էր իրենց համար՝ որում նաեւ բռնի հանունութիւն տուած էր ակարն Լուգովիկոս:

Տ. ալ Սէնթ-Անժ կը սարսափէր այս խռովարար սկզբանց և օրինաց շուտ շուտ յառաջնեաներով, և կարծէր թէ իւր պարսքն է Թագաւորազուն իշխանաց մօտ գտուիլ, ինչպէս որ կը համարէին նաև միապետութեան կողմն եղած մարդիկներէն շատերն. մանաւանդ որ կը լուրեր ալ թէ այն իշխանազունք պատրաստուած էին զինու զորութեամբ Փրանկիա մտնել տըջալարան աթոռն նորէն հաստատելու, կըրօնք վերականգնելու և պայծառացնելու՝ և աշխարհին խաղաղութիւն և անգործութիւն տալու համար:

Մարքեզուհին ալ կարողատա էր իւր առն ետեւէն երթնալու ոչ թէ ինքզինքն նորա համար նուիրելու փափաքէն՝ այլ մայրաքաղաքին մէջ

մնալու վախէն, որ շատ գաղթողաց ալ հետևալուն այս պատճառ եղած էր. և յիշուի վախնալու ալ իրաւունք ունէին՝ երբ կը տեսնէին որ սինթոր ժողովուրդ տանց և կրպակաց վրայ յարձկնելով՝ իրենց կասկածաւոր նշանակուած անձինքն կը ջարդէին և նոցա արեւմտեան գանգ մարմինն փողոցներուն մէջ կը պարսցընէին. ուստի Տիկին Սէնթ-Անժ ալ որ անձնասիրութեան կողմնէն իւր մեծ աղէկէն վար չէր մնար, ամիսներէ 'ի վեր այս սըրտազոյնին մէջ լինելով և իւր կենաց համար ալ վախնալով՝ շատ գոհ էր այս խռովութեան ու ապստամբութեանն բորբոքեալ կեդրոնէն հեռանալու, և ուրիշ երկիր երթնալով աւելի հանգիստ շունչ առնալու:

Իսկ Յորթոն, ոչ միայն գէտ չէր գնէր որ իւր կնոջ ծնողքն հեռանան և օտար երկիր գաղթին, այլ և նոցա երկրիչն աւելի կը սասակացնէր, և յորդորելու համար՝ ասէր թէ քանի մի ամիս միայն պիտի տեւէր իրենց աջտրն. « Ահա, ասէր, աւերութիւնք պատերազմի կը պարտասուին ու իրարու հետ զանաւորներով շատ զօրքով Փրանկիոյ վրայ պիտի յարձակին. նոյնպէս Փրանկիայն ելլողներն ալ Գոնտեններու ու Միլապոններու գործակներուն ներքեւ կը միանան ու պատերազմի նշանն տրուելուն կը սպասեն: Իսկ ընդ հակառակն խռովարարք զանազան կողմանկցութեանց բաժնուած զիւրար կը ջարդէր, ու ոչ զէնք ունին ոչ պաշար և ոչ ստակ. և ամենայն ինչ անկարգութեան մէջ է. ուստի իշխանաց յարձակուանն արագ յաղթութեամբ մի պիտի աւարտի:

Միայն հրամանատարն գէտ կը գնէր մարտէ, զին խորհրդոյ՝ իւր եղբորորդւոյն վախերուն և Յորթոնին ինքզաւթ յորդորանոցն ինքն կը համարէր թէ Թագաւորն մտերմաց օտար երկիր գաղթելն՝ ռազմավարաց յանգնութիւնն աւելի կը սաստկացնէր. Թագաւորական աթոռն, ասէր, աման պաշտպանի մնալով՝ խռովութեան փոթորիկն պիտի չկարէ գրմանալ. և եթէ ամեն բարեկամք զինքն թողուն ու փախչին՝ Թագաւորն ինչպէս պիտի վաճէ իրեն գէտ եղած յարձակումն. Նիւթ բոլոր Թագաւորական օտար երկիրներ գաղթելու և օտարաց օգնութիւնն խնդրելու սեղ գային իրենց Թագաւորին չօրս գին բոլորէին պատենի մը պէս և իւր գաւազանն նորէն ձեռք առնլու համար նմա օգնէին այս աւուր օրս ռազմավարներն ժողովք մէջ բազմած չէինք տեսնել, և իրենց երկաթի լուծն ազգին վրայ գրած՝ գժարգը

Թագաւորի մը կենաց չէին կարող սպառնալ զոր վերջապէս օր պիտի գայ որ արեւմտեան թաւ իւր գահէն վար պիտի ընկենուն: — Ըրանի թէ ասացածս սխալ չենէր, բայց վախճմ որ գուշակածէս շատ աւելի սարսափելի բաներ պիտի տեսնեմ: Միթէ մոռցա՞ք, բարեկամ, այն յունիսի 20ին շարադրո՞ւմ որն էր Փարթիոյ ուս. մինչ ամեն գաս սինչորաց հաւաքեալ՝ արքային ապարանքն կոխեցին և ստիպեցին զինքն որ այն անարգ կարծիք գրգռէ զըւսին գին, որով կը ջուշանին թէ անիշխանութիւն թագաւորական աւերակաց վրայ պիտի կանգնէր: Զէք դիտե՛ր որ ամեն օր ժողովարանին մէջ սարսափելի խռովարար ձայներ կը լսուին թագաւորին դէմ բողոքելով իր թէ զազցն կը մատնէ, և կուզեն զինքն գահէն վար առնուլ ու դատաստանի մասնել, և ամենէն արդար թա. գաւորն բռնաւորի տեղ կը դնեն: Միթէ աչքովդիդ չտեսնե՞ս այն խաժամուժ ամբոյնն որ Մարտիրոսն սարսափեցնելէն ետե՛ւ եկն ու Փարիզ մտաւ հաւարելու կործանելու և արեւելուայ առնելու համար: Զկարգալիք նոցա բռնակցին վրայ՝ այս ահաւելի խոցեբաւ կամ առաջին և կամ յետ: Ի՞նչ ասեմ այն խռովարար յանձնաժողովին վրայ որ ամեն երեկոյ կը ժողով զԺողովուրդն միացնելու պատահական, և այն ժողովակաց վրայ՝ որ յայտնապէս միապետութեան դէմ կը գաւազարեն, և Թիւրէքիի վրայ յարձառնելու հնարք կը մտածեն, և սպանութիւններ կը խորհին՝ որոց մտածութիւնն միայն զիս կը սարսափեցնէ:

Մէնթ—Ամէ՛ չհամանատարին ամեն ասացածներուն իրաւունք տալով՝ պատասխանեց. Ուրեմն ի՞նչ առնելու է՝ կը տեսնէք որ Փարսկիոյ ազնուականք թագաւորապանս օրինակին հետեւելով խնդրին Հռետիկ որդին կը վազեն, և ամեն թագաւորականաց բերնէն ուրիշ բան չլսուիր բայց ի՞նչ՝ Գոպլէնցի Գոպլէնց երեմալու և խոսքերն. կործեն թէ բոլոր Փարսկիոյ պատանին հոն ապականել է:

— « Իսրիկեմ, տաք չհամանատարն, անխտէ՛մ բազմութեան խօսքին ի՞նչ կը հաւատաս. հաւատաս ինձ, երբ խռովարարաց ուժէն թագաւորական գահն կը տատանի՝ նորա պաշտպաններուն ուր ժողովելիք տեղն արգէն որոշուած է. կարծե՞ք թէ հեռանալով զայն պիտի կարողանաք պաշտպանել: Եւ ի՞նչ միտքս որոշած եմ: արքային բոլորտեքն մեծամեծ վառանքներ պայքարած են՝ կուզեն իրեն մասնակից լինել. եթէ ամենքն ալ ինձ հետեւեն՝ խռովարարք ի վաղուց կը յաղթուին »:

Երեւոյ երեք տրեք ի՛ վեր ձայն մի կը հնչակեր. Թէ արքայն օրեկէ փորձ մի փորձել և ուզել է փախտեամբ ճողոպրելու հայրենասիրաց ձեռքէն, որ ուրիշ բան չէր բայց ի՞նչ խռովութեան պատարակ մի. ուստի քաղցին չափապէն ձեռքովն աղգային պահապանաց գունդն Գարուսելի և Թիւրէքիի անցքերն բռնեցին: Թագաւորին մտերմով բարեկամներն իմաց տալով իրեն եղածն՝ նա ալ աւելի էր այս մերձաւոր վտանգին առաջն առնուլ, և որովհետեւ արգէն ստիպուած էր իւր թիկնապահ զօրքն ջրուելու՝ ուստի ծածուկ լուր գնաց այն ամեն

մարդկանց որոց հաւատարմութեան վրայ վստահ էր որ գահ պաշտան ժողովին. ուստի աւգոստոսի մին օրն ու հետեւեալ գիշերն հոն ժողովէցան զբեթէ երկու հազար աղգային պահապան զօրք, ինչ հարիւր չափ հեղուակեցիք և չորս հարիւր աշուուականք, այս վերջին ներուս մեջն էին նաև մարքեզն ու հրամանատարն: Մայիսի ծեղ մարաշխանս՝ որուժ յանձնել էր արքայն արքունեաց պաշտպանութիւնն՝ զնոսա ընկալաւ և ասաց. « Տեառք, ես ալ ձեզ կը սպասեի, գիտե՞ք որ վտանգի օրն՝ արքայն իւր բարեկամներն պիտի գտանէ »: և յետոյ իւր բոլորն եկաններուն գառնալով ասաց. « Այ՛մ, այն լուգովիկոսն և նորա գերբաւասանին համար պիտի պատերազմիք այլ միապետութիւնն փրկելու համար. խռովարարք առհասարակ կը սպառնան սեղանայն և գահուն դէմ. Աստուծոյ թողուցի իւր սեղանին պաշտպանութիւն, իսկ մեք արքայական գահն պաշտպանել լանաւք: Երբ ժամանան համար Աստուած կարող է զամբարիշտ եղածներ և մի շնչով նորա խորհուրդներն ցրուել, իսկ մեզ ամբար ժամանակն հասած է. ծանր է աշխատութիւննիս, բայց գաւառնիս արքար է, և Աստուած զայն պիտի պաշտպանէ »: Մերուսին այս խօսքերով հօւզե՛ր յոյս տալ ուրիշներու՝ զոր ինքն չուզէր. ուրովհետեւ շատ կասկածէր արքային վախկտութեան, կիսկատար հրամաններն, արտի բարութեան, արին թափելու վախէն՝ որով չէր թողուր որ արգարութիւնն անգամ կատարուի, և նոյն իսկ օրինաւոր պաշտպանութիւն կարգէրուր: Սակայն այս ամեն վտանգի խորհրդածութիւններով հանգե՛րձ միտքն զրեւ էր իր կենաց մնացորդն զոր հասակն ու պատերազմուց խնայել էին, արքային համար նուիրելու:

Առաւօտեան ժամն հինգին լուգովիկոս իւր ապարանքն վար իրաւ, աղգային պահապան զօրքն ու հեղուակացիներն ալքէ անցնելու համար. և ամենքն միաձայն կեցցէներով իր գաւառնան բարեկամն, և իրենց յարգանքը ինքն անձնորոշութեան ցուցին. որով արքայն գոհութեամբ գործաւ թագուհւոյն ջով իւր վտառ հուժեկն նմա հաղորդելու համար Նաև ստիպեցաւ յարգելու զաշուականս՝ որ իրենց էականքն չափաւորեն, որպէս զի աղգային պահապան զօրաց կասկածելի չէին: Թագաւորին ալ թագաւորին վտառութեանն ու քրտուութեանն խորտելով յաւով կը պարարտի: Բայց բարեք մի չկայ՝ որ ի մէջ լիտաւափէ, և կորսուած առաւ պատրանաց տեղ՝ հոգւոյ գառնութիւն մի չափեր. շատ հեղ գեղցցիկ արշաւով սկսած օրն փութորով կը վերջանայ, և շատ անգամ երեկոյեան արաստա՛ք՝ առաւօտեան զուարթ գէ՛մէն կողողեն: Ո՛վ չգիտէ առցաստօսի 10ին ջարդողով օրն յորում թագաւորութիւնն կործանեցաւ. մեք չեմք ուզեր այն աւուր հաշուել անցից մանրամասն նկարագրին առնելով՝ արտաճմբիկ ցուելու նորոգել, և պատանութեան կը թողուցի վրէժխնդիր լինելու այն թագաւորին յիշատակին՝ որ առ ապերախտ ժողովուրդն ցուցած սիրոյն զո՛հ եղև, և անկեղծաբար կը ցաւմբ որ փեսանակ իւր

բոլորն եղած հաստատորիմ ծառայից ինքզինքը վստահելու՝ անըմբռնելի մեծանշանութեամբ իւր թշնամեաց ձեռքը մատնեց զինքն, որ էթէ սա- կաւ մի ևս հաստատութիւն ունեցած լինէր այս առուր օրս Փրանսիոյ անարատ կը լինէր այն սարսափելի ուժադրոժութենէն։ Սիրտի իւր հաստատորիմ ծառայը շատ գէժ դրին այս խորհրդիս, ինչպէս նաև թագուհին ալ շատ ազա- շեց պաշտպանի անգիտ ուժիւրներէն անհոգի ապա- գայն գուշակելով, սակայն շար չեղև, և մի մար- գու խորհրդով արքայն այն շարագուշակ որոշո- զութիւնն արար՝ անձամբ երթալու և ազգային խորհրդարանին ներկայանալու, այս խորհուրդ առնողն, որ էր կոմսն Թէտրըրէն, որչափ ալ ինք զինքն արգադրացնելու համար ջատագովութիւն- ներ հրատարակէ և հրատարակել առաւ՝ ու պաշտպան առև արտի շարագարանայ։

Երբ խռովարարը կառաջի ուրախութեամբ կընդունենին իրենց հարուստոց անձնամատուց զոհ՝ անգին արքունեաց պահապանը՝ ուր միայն հելուստացիք մնացել էին, մարտիկացուց և սին- լըոր ժողովրդեան յարձակման գէժ կը կոտորէին- և այն վայրերի ընկատն՝ որչափ որ առաջ կա- տաղութեամբ յարձակել էին թագաւորական ապարանից վրայ՝ նոյնչափ ալ յետոյ վատու- թեամբ փախչող փախչողի եղևն։ Այժմանե- րուն գոյժն ամեն կողմ տարածուելով՝ մինչև խորհրդարանն հասաւ, և դաւաճանք սարսա- փած կը դռային իրենց ձեռքն գերի մատ- նուած թագաւորին հայեցուածքէն։ Վերջա- պէս բռնագաղտեցին զլուսավորիտ որ հրաման տայ կրանք դադրեցնելու, որ ուրիշ բան չէր թայց եթէ ստիպել իր վերին պաշտպաններն զինամասի լինելու և թողու որ ժողովուրդն զինքն տանիսլ շարգէ՝ առանց գիմագրութեան, այս բանին ալ հնազանդեցան։ Ե այն արեւոս- կանք և ազգային պահապանը որ արքունիքն պաշտպանելու ժողոված էին՝ կենեղներին զս- հելու պարտաւոր, տեսնելով որ թագաւորն և իւր գերագատան մեկնեցան գնացին և իրենց անձնանուիրումն ալ այլ անօգուտ էր, և հայ- րենիքն դուրս քշուելու պատճառ պիտի լինէր, ամենքն ալ զղեակն թողուցին և զիրենք ազա- տելու շարն կը նայէին։ Նոյն իսկ Մայքը ալ տեսնելով որ ալ արքայն ազատելու յոյս չմնաց սիրկարանց դաշուներէն ինքզինքը շողորմուելու կը ջանար։ Ուստի հրամանատարին, Սէնթ- Սիմօն և Բոմար չէտ ապարանից վերին յարկն ելին և անձերի պէս թափած գնդին վերելու մէ- ջէն անցնելով՝ խագուստ անդադին վար իջան յուսալով որ կարող լինին Բոն-Ռուայալի կա- մուրէն ելնել, և այն շարագուշակ գուռն հաս- նելուուն պէս՝ առաջակներն ծաննան զնոսա կամ գուշակեցին։

Հոն սարսափելի աղաղակ մը բրգաւ, մահ մահ կը պողպտին ամենքն, սուրերն ու նիզակներն շողացնելով, և Բոմար ու հրամանատարն վերա- լից հոն տեղն անկան, և նոցա գեղ զողգոյնուն մարմիններն պատուա պատուա աննելով՝ նիզակ- ներու ծայրն անցուցած՝ քաջքին մէջ կը շըջեցը- նէին՝ արեւելուայ գորշաններու պէս։ Բայց նա խախնամութիւնն Մայքըն կենաց վրայ կը հրա- կէր. վասն զի սրկիւյք այս անգին ծեղունին

տեսնելով՝ լուարած մնացին, և տապքնութեան անգիմագրած զօրութիւնն՝ զնոսա նուաճեց, Նոյն միջոցին անձանութ մարդ մի յուաջ էանց, քաջից մէկ զի կառ ուղծմանմայ զօրականն Սէնթ-Սիմօն չէտ ստեղծ, ժողովրդեան առա- լով թէ զնոսա ժողովակներն առջին պիտի տանի, ուստի այն կատարած ամբոխն սակաւ մի ետ քա- շուելով նեղ ու վտանգալից անցք մի բացաւ որ անցնին։

Մայքը անբաւ գգուարութեամբ հասաւ իւր տունն, բայց սակաւ մի յետոյ անանուն ամբառ- տանութեամբ՝ Արքայի փառավարար ատենարին առև ճանեցին զինքն, և կառափնատեղւոյն վը- րայ վերջացաւ իւր փեսայի՝ իւր փառքն պահե- լով, վասն զի խռովարարաց սուրն հաւատար- մութեան պատիւն կաւելցնէ, որպէս մարտիրո- սութեան պատին հաւատաց խոտովանող սուր- բերն կը փառաւորէ։ Իսկ Սէնթ-Սիմօն ծերունի մարտաշուն պաշտպանող անձանութ ձեռքէն պաշտպանեալ՝ Թիւլէրիի արեւնաջանք գուռն զուրս ելաւ, և անտի Սէն գետին եղբերն իրեն- լով՝ հոն տեղ եղած կոտորած նաւերու նա- լակներու կոյտին մէջ պահուրեցաւ, և երբ ամեն ձայն և աղմուկ դադարեցաւ՝ կարծելով թէ սրկիւյք ուրիշ կողմ յարձակել են՝ յուշիկ յու- չիկ գետեղբերէն անցաւ ինչուան լուսավորիտ Ժիւր կամուրջն և անկէց գետին միւս կողմն անցաւ՝ առանց ճանչցուելու։ — Բայց գետին ձախակողմն նորանոր վտանգներ իր առևին ե- լին. վասն զի երբ Պուրպոնեան ապարանից մօտ էր՝ վայրերի գուռներու բազմութենէն պաշա- րուեցաւ՝ որ զինքն տեսնելով սկսան պողտալ։ Գետն նեղեցեք, կ'ասէին ոմանք ոչ, ի կախալուսն կը պատասխանէին այլք. ուրիշներն ալ բանտ տարէք կը գողնէին։ Հոն սարսափելի կերպարա- նք մարդ մի առաջ անցաւ « Այլ, բանտ » և ա- սաց։ Մարքէնը երեսն նայելով տեսաւ որ Թիւ- լէրիի գուռն հանգիպած մարքն էր՝ որ նորա թեւերէն ուժով բռնէ և զնա գրկած՝ առջին ելած ճամբուն մէջ մտուց ու քաջելով կը տա- նէր։ Մարքէնը կարծեց թէ այլ իր վերի ժամն հա- սած է, ուստի առջի շարժումն ինքզինքն Աստու- ծոյ գթութեան յանձնէր եղև, իսկ երկրորդն բնական աղբեցութիւն մի իր կեանքն պաշտպա- նելու։ Բայց այն անձանութ մարդուն ըզոտ բա- զուկէք իւր ջանքից, յողմեցին. և ռամիկն այս անհաւասար հաւել տեսնելով՝ այն սրկիւյին խաբեցուած վրայ կը ծիծաղէր, երբ նա տակը « Դուն արեւելուան ձեռքս չես կարող ազա- տիլ » և երբ երկու երեք հոգի կուլէին նմա օգնել՝ զնոսա ետ հրելով ասաց. « Գնացեք բա- ներե՛ք, որոտ պէս չըստ հոգի ալ թէ լինի մի- նակ կրնամ տանիլ »։ Իսկ մարքէնը բանտի ա- նուն լսելով՝ որ իրեն համար մահուան վճիռ էր՝ դէս կը ջանար նորա ձեռքէն ազատուելու. ինչ- պէս տկար թեւերի մի որ անդի մագրիներուն մատնուած կը մեքառի. եթէ սուր մի ունէր՝ աւելի սարսափելի թշնամեայ չէտ ալ քաջու- թեամբ ու ճարպակութեամբ կարող էր պատե- լալովն, բայց եկ տես որ զէնք մի չունէր և մի- այն իւր ուժին վստահացած, և նոյն առուր անցերէն ալ սարսափած՝ որ աչքին առջին կու- գային՝ բնական աղբեցութեամբ իւր կենքն

պաշտպանելու կը ջանար, թէպէտ և ազատելու յոյս մի չուներ: Եւ երբ տանողն զինքն նեղ ու մտնէր անցքի մէջ հրէն՝ որուն ծայրն երկու հոգի կեցած կը կանչէին՝ Ահա առտիկ եկին: ալ ինքզինքը բորբոքի մեռած կարծէր, այն տան ներսի կողմէն ալ անմանօք ծայր մի լուսեցաւ որ աւելի « Լաւ նայեցէք՝ ձեռքէ պիտի պահանջիմ այդ մարդը »: — Իսկ մարքէզն որտանց հասաւ, չէր լով ասէր: « Աստուած իմ կեանքս աւ, բայց գերդաստանին ինայէ, քոյ գլուխ թեանդ ճառաւ, զայլմէն չողացմ (Յնայախ վրայ): լուր Աստուած իմ թշուառ հօր մի վերջին աղաչանացն »: այս հաստատաւ աղօթքէն ետե՛ յաւելի զօրացաւ: կար ծնա թէ յուսոյ նշոյ մի իր սիրան կիկանէր, ոչ իրեն՝ այլ սիրելի աղջկանն համար, որ այս առտեն կար զուգուր տաքագիտի մէջ էր: Իսկ մայրն այս տաքագիտական ժամերու մէջ ևս իր ցուրտ հպարտութիւնն ձեռքէ չէր օղում՝ ինքն իրեն անսրտան բան կը սեպէր իր որդւոյն հետ ողբալու, և գանիկայ չովքն կը վաճտէր: Ուստի խեղճ աղջկին ստիպած իւր ցաւէն իր սրբունք մէջ թաղելու և հօրն կենաց վրայ կասկածելու, և մօրն սիրան ալ կակցեցնելն յուսահատեալ՝ իւր սենեակն քաշուեցաւ: որպէս զի իւր քեռայրն ալ շտեմէր՝ որոյ աչաց մէջ միշտ կասկանաւոր խորհուրդք մի նշմարէր, ի նոյնպէս իր քորով վրայ ալ արհաւիրահական հայեցողած մի էր նկատէր, և իրմէ գուրս եղած բաներուն վրայ ցուրտ անզգայութիւն մի կը տեսնէր: Ժնրուն սպասաւորի մի բերած ձախող լուրերն ալ զինքն աւելի կը խոցոտէին ու կը տագնաւ պէնին: Ուստի աչքերն արտասուութեան մի սիրտն խոցոտեալ անկաւ խաշելութեան աղբն՝ որուն գիմանց առաւու և երեկոյ կ'աղօթէր: և որտանց հաւաչանօք կը պաղատէր իւր հօրն և մեծ հօր: եղբոր համար՝ որոյ սարսափելի մահն զեւ լսած չէր: Իսկ երբ եղածն իմացաւ՝ յանկարծակի աչաց արցունքն ցամքեցան, և սարսափելի կոսական մի իւր բռնակց արինն պաղեցուց, շուշն կտրեցաւ, և կեցած տեղէն չէր կարող շարժել: վերջապէս ըստի հաւաչանքով մի գոչեց: « Հապա հայրս »:

— Հայրք՝ առաւանձ 'ի վեր մէջ տեղ չէ, պառսպանեց ծերունի սպասաւորն լսելով: ոչ դք տեսէր և զինքն, բայց իւր մարմինն չգտնուելուն համար՝ կը յուսացուի որ...

— Ահ, ուրեմն գեւ կեղանի և հայրս: երթամ քնտու՛մ գտնեմ զինքն: որորման գլխած Աստուած, անշուշտ ողջ պիտի շնորհէ զինքն իր զաւկին:

— Ի՛նչ ստէք, օրիորդ: չէք գիտեր որ մարդասպաններ խուճախ փողոցներ կը պարտախն, ու ամեն տեղ կառաղուծեամբ մահ կը սպասանեն:

— Հոգ չէ, պիտի երթամ, Աստուած ինձ ճամբայ կը ցուցանէ: Այս ասելով՝ սենեակէն դուրս ելաւ, և գէպ 'ի մօրն սենեակն սկսաւ երթալ:

— Ուր կը վազէս, աղջիկ, ասաց մայրն զինքն սենեակէն:

— Ահ, տիկին: արդեօք հօրս վրայ լուր մի ունիք: Տիւպուլան ինձ ասաց թէ ինչ եղած է չիքացուիր: ներքեցէր որ երթամ զինքն քնտուել:

Աստուած ինձ կառաւորողդ: Թերևս զինքն ազատեմ:

— Լալուդ համար բան մի չեմ զրոյցեր, իրաւացի են արտասուքք: բայց միողքդ դրածդ աղաչալութիւն է: Արդէն ես մարդ զիկցից այդ բանիդ համար: և Տ. Գործուն բան զքեզ աւելի լաւ կարէ դուրս հանել այդ ասացածդ:

Անոն սիրան ճմլած իր սենեակի դարձաւ: երբ Գործունի անունն լսեց՝ այնպիսի գոգ մի եկաւ իր վրայ՝ որ ինչ լինելն չէր գիտեր: Գործունի ցուրտ մարդավարութիւնն ստաւ և չին՝ ծուրան մի կերակր իւր աչքին, և իւր սերն՝ որտանց չէր: և նորս մշտածիմաղ երեսաց վրայ՝ բարեարտութեան պարտութիւն չէր նշմարուեր և թէպէտ գեւ չէր կարող որոշել այն մարդուն գիմաց վրայ երեցած կեղծ բարեարտութիւնն ու անմասիրութիւնն ուսայն իրեն կերակր թէ բնական չէին:

Գործունի Ժաքայկենեկու գաղտնի խորհրդոյ խորհրդակից լինելով՝ նոցա միասեռութեան գէ՛մ ունեցած՝ թշնամական խորհրդոցն տեղեկացել էր, և նախընթաց երեկոյն իւր աներոջ տունն երթալով՝ նմա իմացուցել էր թէ երկրորդ օրն արքունեաց վրայ յարձակելու խորհուրդ կար, և նմա խրատ տուել էր որ տնով տեղով իւր գեղը մամարածոցն երթալ, որ Գործունի 30-40 ասպարեզ (հալարամայր) հեռի էր: Կերակր թէ տողի բերան միտքն դրած էր որ իւր աներն այն վտանգէն աղաւթ: բայց երբ տեսաւ որ նա միտքն հաստատ դրած է թիւշեղելու երթալ՝ լինելքէն իրեն օգուտ մի չաղել կը ջանար: Թամանատարին մեռնելուն լուրն ալ չուտով իմացել էր, և շատէն ալ ասէին թէ սիկաւրեանց ձեռքն սուր տուաղն ալ ինքն եղած էր: Եւ երբ կէս օր տեսն նորէն մարքէզին տունն եկաւ, շատ ցաւ կը ձեռագրէր իւր կնոջ մեծ հօր: եղբոր հանդիպածին վրայ, նաև մարքէզին վրայ ալ շատ սիրտհաստում կը ցուցանէր, թէպէտ և գիտէր թէ նորս կենաց վտանգ մի չկար ինքնապէս եւ գնաց՝ ասելով թէ ամեն ջանք պիտի թափէ ստոյգ լուր մի անշուշտ համար:

Գ Լ Ո Ի Ե Գ.

Այսմայ ողբերգութիւն:

Ինչպէս որ տեսաք՝ մարքէզն փորձիկ տուն մի տարեւ էին՝ ուր մտնելուն պէս գոգ ու սարսափ մի եկն իր վրայ, միտքն զննելով որ անշուշտ հոն աղջիկն պիտի սպաննուին: բայց այս վայն սակաւ մի յետոյ փարստեցաւ, և ասուգապէս իմացաւ: Իր իկնաց խնայել ուզէր էին: վտանգն այն անմանօք մարդի որ զինքն հոն բերել էր՝ ասաց՝ Ահ սիրտս՝ աղաւթագր, բայց մար մնաց բանդ բուսած էր: սակայն հիմա պէտք է որ աստի ենեաւ: քու կեանքդ Փարիզու մէջ ապաւնով չէ: քու վրայդ դաւաճանութեան ամբաստանութիւն եղած է, և սակաւ Ժամանակէն խռովարարաց ատենն 'ի քեզ համար պիտի պահանջէ:

— Ահ, հաւատա՛, Տէր, ասաց մարքէզն որ...

— Ի՛նչ է այդ, տէր, տէր: սա աղեռական

տասցեալ կրողներն իրենց սովորածէն ետ չեն կարող գառնալ։ Հոս ամենքիս ալ հայրենակից եմք, հասկցա՛ր։

— Հասկցայ, հասկցայ. ալ միւսանգամ չեմ տեսր. սակայն կուզէի գիտել թէ իմ պաշտպա. նութեանս համար որովհետեւստապարտ պիտի լինիմ. ո՞վ է արգելոք այն վեհանձն հայրենա. կիցս...

— Այդ քեզ հարկաւոր չէ՝ խաղողն կե՛ր՝ այդքին էլ հարցաներ։ Հիմա տեսնե՛ք գու. ինչ պիտի առնես։

— Ի՞նչ գիտեմ. կուզէի միտքամ ընտանիքս, կիներս ու փեսայս տեսնել ու նոցա խորհուրդ հարցունել։

— Այդ տասցածք անհնարին է, անշուշտ արգելն ստիպանութեան զինուորներն քոյ է. տե՛ղ անկած դքեզ կը բռնուն։

— Ուրեմն, ես ի՞նչ առնեմ։

— Առանց դանդաղելու Փարիզէն ել։

— Եւ ո՞ւր երթամ։

— Որչափ կարես հեռու՝ որ դքեզ չկարեն բռնել, ուրիշ երկիր անց։

— Ի՞նչ. տարր երկիր անցնիմ. հապա ընտա. նիքս։

— Դոքս ալ թող ետեւէդ գան։

— Անցադիր չլռնիմ. ճամբայն զիս կը բռնեն։

— Մէք զայդ կը հոգամք ու անցադիր և քա. ղաղացւոյ թուղթ կուտամք քեզ, բայց մարդե. ղութիւնդ օդ պիտի ելնէ՛ր գիտես ու. քու Սէնթ-Անժ անուկը ալ կառուածոց նման բան մի։

— Իմ գերդաստանիս նախկին անունն թո. մա է։

— Հա՛, թոմա, շատ լաւ. ուրեմն թոմա քա. ղաղացի՛ ես հիմա կերթամ՝ քոյ անցադիրդ կար. գի կը գնեմ. և աս երեկոյ գիշերանց քաղքիս պատեւէն կանցնիմք. յետոյ անցադիրդ ծոցդ երթմա բարով։

Երբ գիշերն կոխեց՝ անծանօթ մարդն կանո. նաւոր անցադիր մը բերաւ Սէնթ-Անժ ասա. ցեալ քաղաքացի թոմայի անուամբ. որ վաճա. ռականութեան գործերով Սլոտան քաղաքն կեր. թար, ու ներս մտածին պէս « Հապա, շուտ արա՛ւ երթանք, սասց, քանի որ ժամանակ է, փողոցներն մարդ չկայ, բոլոր Փարիզ գեպ ի՛ թմարիկ կողմն կը վազէ »։ Մարքեշն ալ առանց անտալուել, որովհետեւ ժամ իմ առաջ աղախիլ կուզէր, և այն ձախաղճմ մարդկանց պաշտպա. նութեանն շողորպիլ։ Միայն անծանօթէն հրա. ման ինչպիսիք որ երկու տող գիր գրէ իւր գեր. գատասանին, և նա ալ խօսք տուաւ որ իրենց ձեռքն կը հասցնէ։ — Այս մարդուս քրոս խ. տուածքն՝ մարքեշն լաւ իմացել էր որ սա հա. ստաղի մարդ մի էր ուրիշ կամացն սպաստոր, և ծածուկ ձեռաց գործիք. և իւր անցայտ պաշտ. պանն ալ իր վազեմի աշակերտակիցներէն մին կը համարէր, որ տէրութեան դէմ աժգոհութիւն ունեւով՝ խռովարարաց կողմն անցած լինելոց էր և օրէնսդիր ժողովքին գործունեայ ան. գաճիւրէն մին եղած. բայց իւր այս կարծիքն բոլորովին փոխուեցաւ՝ երբ այս անծանօթ մար.

դուս առաջնորդութեամբ մանաւանդ թէ ա. սեմք պահպանութեամբն տնէն գու. րս ելնելով երթալու առեն՝ այն ժարգն իրեն ստակ ալ տուաւ իւր ճամբորդութեան համար, և սասց թէ քաղքին գրան մտա պատարաստ կարգ որ ալ պիտի գտներ իրեն համար։ Այս բաներս իր մը. տաց մէջ աղաւ լոյս մի ծագեցին՝ թէպէտ և դեռ բոլորովին պայծառ չէր տեսներ. միայն կասակ. ծեր թէ այս եղած զգուշութիւններս ուրիշ բանի համար չէին՝ բայց եթէ զինքն Փարիզէն հեռացնելու համար, և թերեւ իր ստացուածքն յափշտակելու մոքով, որովհետեւ թողած փա. խած լինելուն համար զանոց տէրութեան պի. տի գրաւէին։ — Բայց որով վրայ կընար կասակ. ծիլ. մերթ այս իր կասկածն ճորճոնի վրայ կը գտանար. բայց մտքէն կը վաճաէր ինքզինքը մե. ղագրելով։ Գիտէր յիշատի որ ճորճոնն երկայն ժամանակէ ի՛ վեր աղբայրին լծնաւորաց կողմն անցել էր՝ ու նոցա սղբարման կը մարտէր, մանաւանդ թէ ի՛նոցանէն այլ աւելի. բայց գեռ. այսպիսի ոճորադորութենէ մի շատ հեռի կը համարէր զնա։ Ուրիշ կողմանէ ալ կը մտածէր, թէ ո՞վ կարէր լինել իրեն Փարիզէն ելնել ու. ղողն և անկէ հեռացնելու համար իրեն պէտք եղածն անգամ առուով, և ստակով ալ անոր կա. րատութիւնն հոգացող։ Այս ամեն մտքէն ան. ցած կասկածանաց լուծում մի չկարելով առա՛, միտքն գրաւ որ Սլոտան քաղաքն քնակի, և սահ. մանազլուին անցնելու տեղ գարծեալ ծածուկ Փարիզու մտերն գառնայ, ու ընտանեաց վրայ լուր առնաւ։

Մինչեւոր մարքեշն թոմա անուամբ ակամայ Միշէն ի՛ սահմանազլուին երթալու վրայ եր՛ իւր կիներ քանի մի ժամերէ ի՛ վեր մեծ անհանգըս. տութեան ու ցաւոց մէջ կը ապագնայէր՝ ալ իր սուտ մեծութիւնն մէկ գի գնելով, որովհետեւ միջն այն տանն միայն գրած էր՝ որ իրեն պէս բարձր վիճակի մարդիկ պէտք չէր որ իրենցմի խնարհ եղողներու վտարելով վտանգն և ի. րենք զիրենք անհանգիստ առնէին։ Ուստի բոլոր գիշերն իր առն գարձին սպասելով՝ ապգնապիւ. րով անցուցել էր, ճորճոնն ալ ամենին չէր երեցած. նորա կիներ ալ յանկարծական անհան. գրատութիւն մի պատճառելով՝ իւր մայրն միթ. թարելու չէր եկած. ծեղունի Տիւպուան ալ ան. օգուտ տեղ բոլոր Փարիզ վաղվղելով՝ անորո լուրեր միայն կը բերէր, և բարի ծառայն յու. սահատութեան մէջ անկած կերեւեր. որով մար. քիզու հրա՛ւ ալ բոլորովին յուսահատեցաւ, և գառն պատաստը երեսն ի՛ վայր սկսան վազիլ։ Մերթ Աննայի վրայ կը նայէր՝ որ իւր խորին վշտաց մէջ չէր գաղաթեր եռանդագին աղօթե. լն. մերթ իւր սիրելի գուռտուն և փեսայն կը մտածէր՝ որ կարծես թէ ամենէն աւելի միթմա. րութեան կարօտ ժամանակն՝ զինքն երեսի վրայ թողնել էին. և մերթ սրտին խորքն լայն մի լռե. լով թէ ինչ քաղցր բան է մեր մի համար իւր ցա. ւակաց անշահախնդիր սերն տեսնելն՝ ինքզինքը կը մեղադրէր այն խառութեանց դէմ որ Աննայի պէս բարի զաւակի որ գէ՛մ ցուցել էր. որ հիմա իր օր համար կ'աղօթէր և զինքն ամեն քաղցր խնամքով կը միթմարէր։

— Այս ծածուկութեամբ այնպիսի գու. ր մի

զգաց իր սիրտն՝ որ գրեթէ ակամայ իր բազկաց մէջ առաւ առջինն. որ այս մայրենի սիրտն առաջին նշանն տեսնելով՝ սիրտն եղաւ ու ասաց. «Ահ, տիկին, երանք ինձ»:

— Տիկին. պատասխանից մարբէղունհին լալով, իր թէ էս քոյ մայրդ չեմ:

— Այո, այո, մայր իմ, մայր բարեգուն՝ որ բոլոր կենացս մէջ ունեցած սիրտս՝ մի աւուր մէջ հատուցուեմ առնես: Ո՛հ Աստուած իմ, առայց աչքն ու ձեռքն գէպ 'ի երկինք վերցնելով, դու ողորմեցար իմ զբառ ու աղաչանքս լսեցիր. շնորհակալ եմ:

Նոյն ատեն Ծորթն զբան սեմին վրայ երեցաւ, և իրեն համար այս նոր տեսարանս տեսնելով, կանգուն կեցած կը գիտէր՝ իւր բայց չհասաւ լով. Տիկին Սենթ-Անժ ալ իւր նստիկն սովորութենէն յալովտահարեալ և գրեթէ ամաչելով մայրական զբաղման վրայ որ նստապաշար մանց կը յալովեր՝ չուսով ինքզինքը ժողկէց և գէմքն խառացուց: Ամեն իւր մօր սրտէն անցածն իմանալով՝ գնաց պատուհանի մոտըն իւր արաստուքն ծածկելու. բայց շատ հեռու չընաց՝ որովհետեւ ծորթնի ստացածներն լսէ. որովհետեւ չէր տարակուսեր որ հօրն վրայ լուրեր դեռած պիտի լինէր, և որովհետեւ ալ չէր խորովեր այն մարդէն՝ բայց մտադիր ակամէ կը դնէր խօսածներուն, որ մարբէղունհայն տեսնալով՝ առայց. «Մինչև յայժմ պարսապ սովորեալեցի, Տիկին, մարբէղին ծածկուած տեղն գտնելու. ծածկուած տեղն անգամ, վասն զի տարակոյտ չունիմ որ նա ողջ և ապեմի. ստոյգ տեղէ լսեցի որ երեկ ժամն ութին արեւն մարն մտած ատեն՝ Փարբէղու հիւսիսակողման գտնեցէն երեք հոգի գուրոն են էլեր. մին 'ի նոցանէ հոն տեղ պատ.

բառ գտուած կտոր մի հեծնելով լուսով քաղքէն հեռացել է. իսկ իրեն հետ եկող միւս երկուքն նորէն Փարբէղ մտել են. ինձ խօսք տուին որ այս երկու մարդիկն ինչ ալ լինի պիտի գտնեն: Իսկ հրամանատարին հանգիսած գոթաղ գուլթեան վրայ տարակոյտ չկայ. սակայն կ'երևի թէ առաջուց իր բաներն կարգի գրած է եղել, և ընդհանրօր հրիտակատար մի ալ կարգել է»:

— Ինչ, ընդհանուր հրիտակատար, կանչեց մարբէղունհին զարմացմամբ:

— Այո, տիկին, պատասխանեց Ծորթն, և շատ յոյսեր պարտադիր պիտի լինեն՝ ստաց բարկութենէն խզուի և խիստ ձայնով մի. անշուշտ սակաւ ժամանակներն պիտի լսեք այն երջանիկ տնէին անունն որ տարին քառասուն հազար ֆրանք եկամուտի տէր պիտի լինի: Այս այս առաւուր մեր հօրեղբոր տունն գնացի՝ տեսի որ նոտար մի նստած երկայն բարակ ցուցչի մի կը գրէր ասն մէջ եղածներուն. և կերկի թէ այս անսովոր զգուշութիւնս մեր հաւատարիմ Տիւպուային հնարքն էր, որպէս թէ Սենթ-Անժի մարբէղունհին հանգուցելոյն սանն՝ իւր հօրեղբոր ստացուածոց ժառանգ լինելու համար՝ նոտարի կարտուծիւն ունէր, որոց վրայ արդէն ընծութիւնն անհերքելի իրաւունք տուած է իրեն: Ուստի շատ երախտապարտ պէտք է լինիք տիկին, այդ հաւատարիմ Տիւպուային, ստաց ծեռունի ծուռային անունն չետեղով: Այնպէս որ հարցնե՛ք՝ կարծեմ թէ այսօր զձեզ տեսնելու չէ կարող գալ. խեղճն սարսափէն ու անհանգստութենէն հիւսանդացաւ, ստաց վեր 'ի վերոյ կերպով մի, և ձգեց գնաց:

ՏԸ ՄԱՐԷՏ

Կը շարունակուի:

Դ Ո Ղ Ն Ո Ղ Ե Մ Ա Ն Ա Ն Տ Ք Ր

«Հեծեալ մը միայն փռոյ չի հաներ», և կը նշանակէ որ մարդու մը միայն աշխատութիւնը շատ մեծ չի կրնար ըլլալ:

«Կարկատեալ հողմածափ մ'երեսէ թողած մօրուքն մ'աւելի կ'արժէ», կը նշանակէ որ երբեք մեծ կին մը մարդէ մ'աւելի արժէք ունի:

«Ինչ կը պակսի քեզի, զի չնչին մարդ. ազամանդներով մատախ՝ մը», կը նշանակէ. Ս. թէ հարուստ ես, յիմարք քեզի մեծ յարգ կու տան:

«Նա իր սափրիչն չի կրնար հատուցանել պարզ մօրուքի մը համար, և իրեն հարմարաւ ստութեան վկաներ կը փնտռէ», կը պատշաճի ազգաստեղծ մարդու մը որ մեծ գործեր կը շանց ընելու:

«Իր որդիք կը փնտռէ միջոցեւ ուսուցը վրայ կը կրէ զայն», կ'ըսուի վերացեալի մը համար:

«Հեռւ իր կինը գրկելու, և անոր աշուրենիւ չանել, և կը նշանակէ. Աշխարհիս լաւագոյն գիտաւարութիւններով շատ անգամ չարիք կ'ըլլէ լուրի:

«Անտար միայն իրեն ծաւերողն կ'այրի»:

«Սթէ բերանը փակ պահուի, քանիք չեն մաներ հօն», այս առածը կը խրատէ խոհակա նութիւնն:

«Ինքն եկաւ օգնելու քեզի հօրք գերեղմաւ. նը փորելու համար, և փախաւ քու բրդովդ»:

«Կը նշանակէ. Մի վատահիմ անունը որոնց ծառայութիւնք չահախաբիրք են:

«Ուրք կ'երթայ ուր որ սիրաւ զայն կը անի»:

«Սպիր առիծ, և կեր զիս, այլ մի ըլլար դալ զիս աղտոնելու համար»:

«Մի հրաւերութիւն էն 'ի հարսանիս, փայտ բերել տալու համար է»:

«Գու հմարաւորք համար աշխատէ մինչև որ անուն մ'ունենայ, ապա ինքը կ'աշխատի քեզի համար»:

«Ամենայն տեսակ իրեն տեսակին համար բարէ է»:

«Խօսքն իրեն ժամանակին ներուած է»:

«Իրեն ստացուածքը յարգ և գամ եղան», կը ցուցնէ շուրջ մը:

«Ինքը գնաց 'ի ծով և զայն ցամաք գտաւ», կը նշանակէ որ ով որ առանց արտառութեան կը քայլէ, աղէկ կ'ընէ որ ետ գտնայ, վասն զի իրեն գործոցը մէջ պիտի չի յարգի:

«Ինքն իրեն հայրենական պարտիքին պատուը ները կ'ուտէ, և կ'անարգէ իր նախնիք», կը նշանակէ. Մի ըլլաք ապերախք: